

Stemmatik Tenkitli Metin Neşrinde Soyağacı Yaklaşımı, Paul Maas, Barbara Bordalejo, Jan Just Witkam, (Çev. Murtaza Bedir), Küre Yayınları, İstanbul, 2011, 103 Sayfa

Haz. Taha Çelik

Arş. Gör. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Hadis Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
celik.taha@hotmail.com

Ülkemizde yazma eserlerin tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılmasına dair çalışmalar oldukça geri durumdadır. Hâlbuki Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere farklı illerdeki kütüphanelerimizde yer alan yazma eserler ülkemizi, muhakkikler için vazgeçilmez kılmaktadır. Tahkik çalışmalarının azlığı yanında neşredilen eserlerin hangi kriterler gözetilerek hazırlandığı konusunda da yeterli çalışma bulunmamaktadır. Batı dünyası, “textual criticism/metin tenkidi” ismini verdiği yazma eserlerin neşri çalışmalarına İslam dünyası ve özelden Türkiye’den çok daha önce, daha sistemli ve ciddi bir şekilde başlamıştır. Bunda Batı insanının, kutsal kitaplarında dahi ihtilaflar bulunmasının ve ellerindeki dini metinler dışındaki diğer alanlara dair eserlerin orijinaleri ile ellerindeki nüshalar arasında asırlar girmiş olmasının rolü büyük olsa gerektir. Zira Müslümanların, ilâhî kitapları olan Kur’an-ı Kerim etrafında cereyan eden hiçbir ihtilaf söz konusu değildir. Hadisler de bir lutf-i İlâhî eseri, muhteşem bir mekanizma olan isnad sistemiyle aktarılmıştır. Diğer alanlara dair eserlerin de kimi zaman bizzat müellif nüshaları kimi zaman ise müellife çok yakın bir zamanda istinsah edilmiş nüshalar ellerinde bulunmaktadır. Haliyle eldeki bir nüsha Batılıların bir yazma eseri kadar şüphe uyandırmaktadır. Bununla birlikte bu durum Batı’da çok sayıda üniversitede metin tenkidi için enstitüler kurularak yıllardır profesyonelce bu çalışmaların yürütülmesine karşılık, ülkemizde henüz ciddi bir kurumsallaşmaya gidilememiş ve çalışmaların kişisel teşebbüslerden öteye geçememiş olmasını mazur göstermemektedir.

Telif edilişinden günümüze kadar geçen süreçte meydana gelen değişiklikleri tespit ederek müellif nüshasına en yakın formda bir metni inşa etmek diye tanımlanan metin tenkidi çalışmalarının teorik altyapısına dair ülkemizde telif edilen ilk eser, 2010 yılında yayımlanmış olan Prof. Dr. Selahattin Polat'ın *Metin Tenkidi* isimli çalışmadır. *Metin Tenkidi* ise edisyon kritik yapacak olanların bigâne kalamayacakları, ilk ve en kapsamlı eser olması hasebiyle bir metin tenkidi kılavuzu niteliği taşıyan bir eserdir. Söz konusu eserden sonra ülkemizde yayımlanan ikinci çalışma ise *Stemmatik*'tir. Bu teliften önce birkaç makale ya da kitap bölümü yazılmış olmakla birlikte bu çalışmalarda konu çok genel bir çerçeveye ele alınmıştır. Polat'ın da eserinde yer verdiği; nüshalar arasında aile ilişkileri kurarak bir soy ağacı çıkarma faaliyeti olan stemmatik yöntemini ele alan eser bizlere, yöntemi orijinal kaynağından öğrenme imkânı vermektedir.

Dr. Murteza Bedir tarafından derlenip tercüme edilen *Stemmatik*, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm müellifin önsözde de ifade ettiği üzere Paul Maas'ın 1927 yılında yayımlanmış olan *Texkritik* isimli eserinin bir bölümünün tercümesidir. Bedir, Almanca orijinaline de zaman zaman müracaat etmekle birlikte eserin Arapça ve İngilizce çevirilerini karşılaştırarak Türkçeleştirmiştir. İlgili bölümde öncelikle Temel Fikirler başlığı altında; bugün elimizde bulunan Roma ve Yunan klasiklerinin birçok ara nüshalar vasıtasıyla bize ulaştığı olması hasebiyle kuşku uyandırdığını, metin tenkidi çalışmasının ara nüshalar vasıtası ile asla en yakın olabilecek metni oluşturma işi olduğunu ifade etmiş ve metin tenkidinin aşamalarından bahsetmiştir.

Bu bölümün ikinci başlığı Tespit (*Recensio*)'tir. *Recensio*, stemmatik yönteminin ilk aşamasını teşkil etmektedir. Metni inşa etmek için esas alınacak bir nüsha tespit edilmesi aşamasıdır. Maas burada unik nüsha bulunmadığı durumlarda içerdikleri ortak yahut husûsî hatalardan hareketle elde bulunan nüshalar arası ilişkileri tespit ederek aslı inşaada esas kabul edilecek olan emsal nüshayı (asıl nüshadan sonraki ilk ideal nüsha) tespit etme çalışmalarını detaylı olarak anlatmaktadır.

Bölümün üçüncü başlığı “İnceleme (*Examinatio*)” ismini taşımaktadır. *Examinatio*, inşaada esas kabul edilecek olan nüshanın aslı verip vermediğinin kontrol edilmesi, sınanması aşamasıdır. Bu inceleme neticesinde ya metnin en iyi aktarım olduğuna karar verilecek ve asıl kabul edilecek, ya emsal kabul edilecek ve diğer rivayetler kadar iyi bir nüsha olduğu kanaati hâsıl olacak, ya inşa edilebilecek diğer bir rivayetten daha kötü olduğu ortaya çıkacak ve kuşku duyulacak ya da nüshanın bozuk olduğuna hükmedilecektir. Maas burada şekil meselelerinde yardıma bulunurken eserin üslubuna, içerikle ilgili konularda ise yazarın olası bilgi ve bakış açısına bakılması gerektiğini kaydetmiştir. Ayrıca nüshanın bozulmuş olduğu kesin olarak ispat edilirse tahminle düzeltilebileceğini ve bunun için de çok çaba harcanması gerektiğini ifade etmiş; bu tahmin (*divinatio*) işinin zorluğundan, karmaşıklığından ve dikkat edilmesi gereken hususlardan bahsetmiştir.

Bölümün dördüncü başlığı “Bu Konuların Tenkitli Metin Neşri Hazırlamayla İlgisi”dir. Burada Paul Maas, metin inşa edilirken önsözde ayrıntılı olarak; nüshaların tanıtılması, şahitler arasındaki ilişkinin “*stemma* (soy ağacı)” gösterilmesi gibi

hususları, metinde hangi durumlarda hangi işaretlerin kullanılması gerektiği, metnin altında belirtilmesi gerekenler gibi metnin formel yapısına dair bazı prensipleri zikretmiştir.

Stemmatik yöntem, nüshaların istinsah aşamalarında meydana gelen hatalardan hareketle yazmalar arasında tespit edilen iç ilişkilerdir. Paul Maas aktardığımız dört başlık altında yöntemin önce çerçevesini çizip aşamalarını açıkladıktan sonra, iki konuya daha değinmektedir. İlk olarak “Gösterge Hatalar ve Stemmatik Türler” başlığı altında yukarıda zikrettiğimiz hataların stemmatik yöntemin kullanılabilmesi için hangi özelliklere sahip olması gerektiği ve stemma/soy ağacı oluştururken bu hatalardan kaç tanesine ihtiyaç duyulduğu meselesini örneklerle işlemiştir. Son olarak “1956’dan Geriye Bakış” başlığı altında, önce eserin kaleme alındığı 1927 yılından elli yedilere kadar geçen otuz yıllık süreçte, alternatif bir bilimsel çalışma yayımlanmamış olması sebebiyle kitabın büyük bir satış başarısı yakaladığından bahsetmiş ve devamında bu yöntemin bazı kavramlarına dair kısa bilgiler vermiştir.

Eserin ikinci bölümünün başlığı “Metin Tenkidi Yöntemlerinden Stemmatik Yaklaşımın Tarihi”dir. Bu bölüm Barbara Bordalejo’nun “*The Phylogeny of the Tale Order in the Canterbury Tales*” isimli 2003 yılında New York Üniversitesi’nde tamamladığı doktora tezinin ikinci bölümünün çevirisidir.

Barbara Bordalejo bölümün girişinde, konuyu ele almasındaki maksadın stemmatik yönteminin kısa bir tarihçesini sunmak ve klasik stemmatik yöntemine getirilen bazı eleştirilere temas etmek olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca bir önceki bölümde bahsi geçen Paul Maas’ın söz konusu eseriyle yaygınlık kazanan klasik stemmatik yöntemin sebep olduğu yanlış anlamaları gidermeye çalışacağını söylemektedir.

Bordalejo bu bölümde ilk olarak “Klasik Stemmatik: Lachmann Yöntemi” başlığı altında yazmalar arasında bir soy ilişkisi oluşturma fikrine dayanan stemmatğin, aslında Lachmann’dan daha önce ortaya atılmış olmasına rağmen yöntemin Lachmann’a atfedilmiş olmasının etkenlerine değinmiştir. Ona göre, metin tenkidi yahut neşrine dair müstakil bir eseri bulunmayan Lachmann’ın sisteminin temelinde belirli bir nüshaya ait olan yazmaların hatalarına göre gruplandırılması gerektiği ve bu surette bir yazma aileleri kurgulanabileceği görüşü yatmaktadır. Daha sonra gelen bilim adamları da Lachmann’ın bu görüşünü geliştirmişler, kendileri de bir takım neticelere ulaşmışlarsa da bunların tümü “Lachmann Yöntemi” olarak anılır olmuştur. Yönteme ait terminolojinin bir kısmı Lachmann’dan bağımsız olarak, yönteme nihâî şekli veren Paul Maas’a aittir.

Bu bölümün ikinci başlığı “Lachmann Yöntemini Yeniden Düşünmek”tir. Bordalejo burada yönteme getirilen eleştirilere yer vermiştir. İfade ettiğine göre, nüshalarda bulunan hatalar temelinde yükselen Lachmann yöntemi, bünyesinde bazı problemleri barındırmaktadır. Çünkü bizzat müellif nüshasının bile hatalar içeriyor olması mümkündür. O halde hatalar, yazmaları gruplandırmak için kullanılmamalıdır. Ayrıca Lachmann’ın sistemi araştırmacıya, nüshalar üzerinde çok fazla tasarrufta bulunma imkânı vermektedir. Hâlbuki yapılması gereken; metnin

en iyi şahidini bulmak ve mümkün olan en az müdahale ile metni neşretmek olmalıdır.

Burada Lachmann yöntemini formüle eden Paul Maas'ın fikirlerinden de bahseden yazar, Maas'ın son şeklini verdiği haliyle yönetime yapılan itirazları da aktarmıştır. Bu itirazların temelinde yine hareket noktasının nüsha hataları olması gerektiği düşüncesi yatmaktadır.

Bordalejo bu bölümde son olarak, yeni stemmatojistlerin bilgisayar programları kullanarak soyağacı şemaları elde etme ve sadece hatalardan hareket etmekten ziyade daha ayrıntılı araştırmalar yapma düşüncesine dayanan sistemlerinden bahsetmektedir.

Eserin son bölümünü Jan Just Witkam'ın 16-18 Ekim 1986'da Leiden'de düzenlenmiş olan "Tenkitli Neşir ve Farsça ve Türkçe Metinlerin Neşri" konulu sempozyumda sunmuş olduğu "Stemma (soy ağacı) Oluşturmak Kurgu mu Gerçek mi" başlıklı tebliğin biraz daha geliştirilmiş şeklinin tercümesi oluşturmaktadır. Witkam'ın bu sunumdan gayesi Grekçe ve Latince araştırmalar için geliştirilmiş olan stemmatik yönteminin Arapça metinler için ne derece uygulanabilir olduğunu göstermeye çalışmaktır. Bu bağlamda öncelikle Kur'an'ın tenkitli neşri konusunu ele almakta, bu konuda Müslümanların teolojik ve dogmatik mülahazaları yüzünden bu konuya son derece mesafeli olduklarını zikretmektedir. Tevrat ve İncil metinlerini inşa meselesinin başlı başına müşkil bir konu olduğunu, Kur'an'ın bu konuda nispeten daha şanslı olduğunu ifade etmektedir. Lakin burada Kur'an'a dair yalnızca biri tamamlanmış diğeri yarım kalmış iki çalışmayı zikredip haricî somut bir veri zikredememekte, konuya bu şekilde yaklaşmasının arkasında bir takım ideolojik önyargıların bulunduğu hissedilmektedir.

Witkam'ın Arapça kaynaklar için ele aldığı diğer bir husus unik nüsha meselesidir. Arapça literatürün en önemli metinlerinin günümüze ekseriyetle tek nüsha halinde geldiğini ifade eden Witkam, örneklik teşkil etmesi açısından İbn Hazm'ın *Tavku'l-Hamâme'si*, Üsâme b. Munkız'ın *Anılar'ı* ve Abdullatif el-Bağdâdî'nin *el-İfade* isimli eserinin neşir aşamalarından ve şu an elimizde mevcut olan baskılarının problemlerinden bahsetmiştir.

Çok uzun metinlerin neşri konusunda stemmatik yöntemin imkanına değişen Witkam, Taberî'nin *Tarih'i*ni ele almış; iki bin beş yüz sayfayı aşkın bir hacme sahip olan eserin neşredilebilmesi için stemmatik kaygıların zarureten bir kenara bırakıldığını, neşrin mevcut nüshaların pragmatik bir yaklaşımla değerlendirilerek uzun soluklu ve kolektif bir çalışmayla ancak gerçekleştirilebildiğini ifade etmiştir.

Jan Just Witkam tebliğinde son olarak çok sayıda nüsha ile günümüze ulaşan metinlerin neşri konusuna temas etmektedir. Burada örnek olarak öncelikle tenkitli neşrine bizzat kendisinin uğraştığı, yetmişten fazla yazma nüshasını bulduğu ve bunların yarısının mikrofildi üzerine çalışma yaptığı İbnü'l-Efkânî'nin *İrşâdu'l-Kâsıd'*ından, neşre esas aldığı nüshalardan, kısaca neşir serüveninden ve daha pratik olması açısından stemma çıkarmayı terk edişinden bahsetmiştir. Son olarak da şifâhî rivayet yönü olan *1001 Gece Masalları'nı* ele alarak şifâhî rivayet söz konusu

olduğu zaman stemmatik yönteminin karşılaşılabileceği problemlere işaret ederek tebliğine son vermiştir.

Kendisinden önce temelleri atılmış olsa da Lachmann'la şöhret kazanmış olan stemmatik yöntemi, yazma metinlerin neşri çalışmalarının teorik altyapısını teşkil eden tek yöntem olmasa da, en meşhurdur. Prof. Dr. Murtaza Bedir'in derleyerek dilimize kazandırdığı *Stemmatik*, yöntemi tanımamıza, artılarını ve eksilerini görmemize vesile olması açısından ziyadesiyle önem taşımakta, ayrıca ülkemizde henüz son derece bakir olan bu alana büyük katkı sağlamaktadır.

Tahkik ya da metin tenkidi işinin; klasik bir eserin yazma nüshalarından bir kısmının karşılaştırarak, aralarındaki farkların dipnotlarda gösterilmek suretiyle dijital ortama aktararak basıma hazır hâle getirilmesinden ibaret olmadığını göstermesi de eserin değerini artıran bir husustur. Stemmatik yöntemine son şeklini veren Maas'ın eserinden çevrilen bölüm, sistemi tanımamıza, genel bir çerçeveye öğrenmemize vesile olmaktadır. Sisteme getirilen eleştiriler, klasiklerimizi neşretmek için stemmatik yönteminin uygulanabilirliği konusunda bazı kuşuklara sebep olmaktadır. Şu aşamadan sonra Müslüman bilginlere düşen, Batı'nın belli noktalara taşıdığı bu yöntemlerden faydalanarak klasiklerimizin neşrine uygun yeni sistemler üretmektir.